

۱۵۱۲۵۵ - ۲۰۲۴۳۴.

دانشگاه اصفهان

دانشکده ادبیات و علوم انسانی

گروه الهیات

پایان نامه ی کارشناسی ارشد رشته ی الهیات - علوم قرآن و حدیث

نقش اختلاف قراآت در ناهماهنگی ترجمه های فارسی جزء ۱۴-۱۰ قرآن کریم

استاد راهنما:

دکتر محمدرضا ستوده نیا

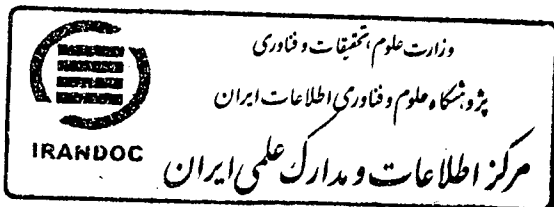
استاد مشاور:

دکتر محمدرضا حاجی اسماعیلی

پژوهشگر:

فریبا شجاعی

مهرماه ۱۳۸۹

۱۵۸۳۵۵

۱۳۹۰/۳/۱۶

کلیه حقوق مادی مترتب بر نتایج مطالعات،
ابتکارات و نوآوری های ناشی از تحقیق
موضوع این پایان نامه متعلق به دانشگاه
اصفهان است.

شيوه نگارش پايان نامه
رعایت شده است
تحصیلات تکمیلی دانشگاه اصفهان

دانشگاه اصفهان

دانشکده ادبیات و علوم انسانی

گروه الهیات

پایان نامه ی کارشناسی ارشد رشته ی الهیات - علوم قرآن و حدیث

خانم فریبا شجاعی تحت عنوان

نقش اختلاف قراآت در ناهماهنگی ترجمه های فارسی جزء ۱۴-۱۰ قرآن کریم

در تاریخ ۱۳۸۹/۷/۱۳ توسط هیأت داوران زیر بررسی و با درجه عالی به تصویب نهایی رسید.

۱- استاد راهنمای پایان نامه دکتر محمدرضا ستوده نیا با مرتبه ی علمی استادیار

۲- استاد مشاور پایان نامه دکتر محمدرضا حاجی اسماعیلی با مرتبه ی علمی استادیار

۳- استاد داور داخل گروه دکتر اعظم پرچم با مرتبه ی علمی استادیار

۴- استاد داور خارج از گروه دکتر منصوره زرکوب با مرتبه ی علمی استادیار

امضای مدیر گروه

دکتر رضا شکرانی

تقدیر و تشکر

حمد و ستایش مخصوص آن ذات بی همتاست (الحمد لله). آن ذاتی که فرموده بر محمد و آل او درود و سلام بفرستیم (صَلُّوا عَلَیْهِ) و همچنین دستور داده که بهترین ها را به پدر و مادر (چه جسمانی و چه روحانی) تقدیم کنیم (بالوالدین احسانا). بنابراین آن ذات باری تعالی را به خاطر نعماتی که ارزانی داشته از پیامبران و ائمه و پدر و مادر، شاکرم.

از استاد راهنما جناب آقای دکتر ستوده نیا که راهنمایی این پایان نامه را پذیرفتند و وقتشان را در اختیار من قرار دادند نهایت تشکر و قدردانی را دارم و از آقای دکتر حاجی اسماعیلی که مشاوره این پایان نامه را به عهده گرفتند، سپاسگزارم.

از خانواده عزیزم مخصوصا پدر و مادرم به خاطر زحماتی که در سراسر زندگی متحمل شده اند کمال تشکر را دارم.

از دوستان مهربانم که در این راه، همراهم بودند مخصوصا خانم حمیده اله یاری و خانم الهام خرمی، متشکرم.

تقدیم به:

تقدیم به او که دوست داشتنی ترین است.

تقدیم به او که نامش پر معناترین نام هستی است.

تقدیم به او که قطره وجودم از دریای رحمتش سرشار است.

چکیده:

پدیده اختلاف قرائت به عنوان واقعیتی انکارناپذیر قرن ها است که افکار دانشمندان علوم قرآنی و همچنین مترجمان و مفسران قرآن را تحت تاثیر قرار داده است. این نوشتار در پی آن است که نقش اختلاف قرائات در ناهماهنگی ترجمه های فارسی جزء ۱۴-۱۰ قرآن کریم را بررسی نماید. به همین منظور پس از بررسی ترجمه های فارسی قرآن و مطابقت آنها با قرائت های دهگانه مشخص گردید که یکی از عوامل ناهماهنگی ترجمه های فارسی قرآن، همین اختلاف قرائت ها است. البته این به این معنا نیست که همه ی وجوه اختلاف قرائت، سبب ترجمه های متفاوت می گردد. لذا تنها ۵۶ مورد اختلاف از ترجمه های فارسی موجود در جزء ۱۴-۱۰ قرآن، یافت گردیده که در یکی از ۳ نوع اختلاف ذیل قرار می گیرند. این ۳ نوع اختلاف عبارتند از:

الف) اختلاف قرائت در اسم ها از نوع اختلاف در ریشه لغت ۱ مورد و اختلاف در حروف کلمات ۱ مورد، از نوع جمع و مفرد خواندن اسم ۵ مورد، از نوع مصدر، اسم فاعل و اسم مفعول ۴ مورد، اختلاف از نوع مرفوع، منصوب و مجرور خواندن اسم ۳ مورد.

ب) اختلاف قرائت در فعل ها از نوع معلوم و مجهول خواندن فعل ۹ مورد، از نوع غایب، مخاطب و متکلم خواندن فعل ۲۵ مورد، ابواب فعل ۳ مورد. اختلاف از حیث مرفوع و منصوب خواندن فعل ۱ مورد.

ج) اختلاف قرائت در حروف از نوع آن، إن، أن ۴ مورد.

بیشترین نوع اختلاف در قسمت اختلاف صرفی و مخصوصا در قسمت غایب، مخاطب و متکلم خواندن فعل و کمترین نوع نیز مربوط به اختلاف در ریشه لغت و اختلاف در حروف کلمات است.

کلید واژه ها: اختلاف قرائت، ترجمه فارسی، قرآن، قرائت.

فهرست مطالب

صفحه

عنوان

فصل اول: کلیات تحقیق

- ۱-۱- مقدمه..... ۱
- ۲-۱- شرح کلید واژه ها..... ۲
- ۳-۱- تبیین مسأله پژوهشی..... ۳
- ۴-۱- اهداف تحقیق..... ۴
- ۵-۱- پرسشهای تحقیق..... ۴
- ۶-۱- پیشینه تحقیق..... ۴
- ۷-۱- روش تحقیق..... ۵
- ۸-۱- معرفی ترجمه های دهگانه ای که در این رساله بیشتر مورد بررسی و ارجاع قرار گرفتند:..... ۵
  - ۱-۸-۱- ترجمه تفسیر طبری (قرن سوم)..... ۵
  - ۲-۸-۱- تاج التراجم فی تفسیر القرآن للاعاجم (قرن پنجم)..... ۶
  - ۳-۸-۱- کشف الاسرار و عده الابرار (اوایل قرن ششم)..... ۶
  - ۴-۸-۱- تفسیر روض الجنان (قرن ششم)..... ۷
  - ۵-۸-۱- ترجمه دهلوی (قرن دوازدهم)..... ۷
  - ۶-۸-۱- تفسیر عاملی (۱۲۸۰ش)..... ۸
  - ۷-۸-۱- ترجمه بروجردی (۱۳۱۷ش)..... ۸
  - ۸-۸-۱- ترجمه حلبی (۱۳۲۳ش)..... ۸
  - ۹-۸-۱- ترجمه بیان السعاده فی مقامات العباده (۱۳۷۷ش)..... ۹
  - ۱۰-۸-۱- ترجمه تفسیر جوامع الجامع (۱۳۷۷ش)..... ۹

فصل دوم: بررسی اختلاف ترجمه ها

- ۱-۲- بررسی اختلاف در ترجمه یَحْسِنُ / تَحْسِنُ..... ۱۱

عنوان	صفحه
۲-۲- بررسی اختلاف در ترجمه إِنْ / أَنْ	۱۲
۳-۲- بررسی اختلاف در ترجمه أَيْمَانٌ / أَيْمَانٌ	۱۳
۴-۲- بررسی اختلاف در ترجمه مَسَاجِدُ / مَسْجِدٌ	۱۵
۵-۲- بررسی اختلاف در ترجمه يُضِلُّ / يَضِلُّ	۱۶
۶-۲- بررسی اختلاف در ترجمه نَعْفٌ - نَعْدَبٌ / يَعْفٌ - تَعْدَبٌ	۱۷
۷-۲- بررسی اختلاف در ترجمه صَلَاتٌ / صَلَوَاتٌ	۱۹
۸-۲- بررسی اختلاف در ترجمه أَيْسٌ بَيْنَانَهُ / أَسْسٌ بَيْنَانَهُ	۲۰
۹-۲- بررسی اختلاف در ترجمه تُقَطِّعُ / تُقَطِّعُ	۲۱
۱۰-۲- بررسی اختلاف در ترجمه يُرُونُ / تَرُونُ	۲۲
۱۱-۲- بررسی اختلاف در ترجمه إِنْ / أَنْ	۲۳
۱۲-۲- بررسی اختلاف در ترجمه يُقَصِّلُ / نُقَصِّلُ	۲۵
۱۳-۲- بررسی اختلاف در ترجمه يُشْرِكُونَ / تُشْرِكُونَ	۲۶
۱۴-۲- بررسی اختلاف در ترجمه يُمَكِّرُونَ / يُمَكِّرُونَ	۲۷
۱۵-۲- بررسی اختلاف در ترجمه مَتَاعٌ / مَتَاعٌ	۲۹
۱۶-۲- بررسی اختلاف در ترجمه تَتَلَوُا / تَتَلَوُا	۳۰
۱۷-۲- بررسی اختلاف در ترجمه فَلْيَفْرَحُوا - يَجْمَعُونَ / فَلْيَفْرَحُوا - تَجْمَعُونَ	۳۱
۱۸-۲- بررسی اختلاف در ترجمه كَلِمَاتٌ / كَلِمَاتٌ	۳۳
۱۹-۲- بررسی اختلاف در ترجمه سِحْرٌ / سَاحِرٌ	۳۴
۲۰-۲- بررسی اختلاف در ترجمه إِنْ / أَنْ	۳۵
۲۱-۲- بررسی اختلاف در ترجمه عَمِيَّتٌ / عَمِيَّتٌ	۳۶
۲۲-۲- بررسی اختلاف در ترجمه كُلٌّ / كُلٌّ	۳۷
۲۳-۲- بررسی اختلاف در ترجمه يُعْقَبُ / يَعْقُوبٌ	۳۹
۲۴-۲- بررسی اختلاف در ترجمه فَاسِرٌ / فَاسِرٌ	۴۰
۲۵-۲- بررسی اختلاف در ترجمه صَلَاتٌ / صَلَوَاتٌ	۴۱
۲۶-۲- بررسی اختلاف در ترجمه سَعِدُوا / سَعِدُوا	۴۲

عنوان	صفحه
۲۷-۲- بررسی اختلاف در ترجمه <i>إِنْ / إِنْ</i>	۴۳
۲۸-۲- بررسی اختلاف در ترجمه <i>تَعْمَلُونَ / يَعْمَلُونَ</i>	۴۴
۲۹-۲- بررسی اختلاف در ترجمه <i>يُرْتَعُ وَ يَلْعَبُ / تَرْتَعُ وَ تَلْعَبُ</i>	۴۵
۳۰-۲- بررسی اختلاف در ترجمه <i>الْمُخْلِصِينَ / الْمُخْلِصِينَ</i>	۴۷
۳۱-۲- بررسی اختلاف در ترجمه <i>يُعْصِرُونَ / تُعْصِرُونَ</i>	۴۸
۳۲-۲- بررسی اختلاف در ترجمه <i>يَشَاءُ / نَشَاءُ</i>	۵۰
۳۳-۲- بررسی اختلاف در ترجمه <i>نَكْتَلُ / يَكْتَلُ</i>	۵۱
۳۴-۲- بررسی اختلاف در ترجمه <i>حَافِظًا / حِفْظًا</i>	۵۲
۳۵-۲- بررسی اختلاف در ترجمه <i>نَرْفَعُ - نَشَاءُ / يَرْفَعُ - يَشَاءُ</i>	۵۳
۳۶-۲- بررسی اختلاف در ترجمه <i>نُوحِي / يُوْحِي</i>	۵۴
۳۷-۲- بررسی اختلاف در ترجمه <i>تَعْقِلُونَ / يَعْقِلُونَ</i>	۵۶
۳۸-۲- بررسی اختلاف در ترجمه <i>كُذِّبُوا / كَذَّبُوا</i>	۵۷
۳۹-۲- بررسی اختلاف در ترجمه <i>نُفَضِّلُ / يَفَضِّلُ</i>	۵۹
۴۰-۲- بررسی اختلاف در ترجمه <i>يُوقِدُونَ / تُوقِدُونَ</i>	۶۰
۴۱-۲- بررسی اختلاف در ترجمه <i>الْكُفَّارَ / الْكَافِرَ</i>	۶۱
۴۲-۲- بررسی اختلاف در ترجمه <i>لِيَصِلُوا / لِيَصِلُوا</i>	۶۲
۴۳-۲- بررسی اختلاف در ترجمه <i>إِنْ - لِيُرْزَلُ / إِنْ - لِيُرْزَلُ</i>	۶۴
۴۴-۲- بررسی اختلاف در ترجمه <i>تَنْزِلُ الْمَلَائِكَةِ / تَنْزِلُ الْمَلَائِكَةِ</i>	۶۵
۴۵-۲- بررسی اختلاف در ترجمه <i>الْمُخْلِصِينَ / الْمُخْلِصِينَ</i>	۶۶
۴۶-۲- بررسی اختلاف در ترجمه <i>يُشْرِكُونَ / تُشْرِكُونَ</i>	۶۶
۴۷-۲- بررسی اختلاف در ترجمه <i>يُشْرِكُونَ / تُشْرِكُونَ</i>	۶۷
۴۸-۲- بررسی اختلاف در ترجمه <i>يُنَبِّتُ / تُنَبِّتُ</i>	۶۷
۴۹-۲- بررسی اختلاف در ترجمه <i>يُدْعُونَ / تُدْعُونَ</i>	۶۸
۵۰-۲- بررسی اختلاف در ترجمه <i>نُوحِي / يُوْحِي</i>	۶۹

عنوان	صفحه
۵۱-۲- بررسی اختلاف در ترجمه یرواً / ترواً	۷۱
۵۲-۲- بررسی اختلاف در ترجمه نسقیکم - نسقیکم / تسقیکم	۷۲
۵۳-۲- بررسی اختلاف در ترجمه یجحدون / تجحدون	۷۳
۵۴-۲- بررسی اختلاف در ترجمه یرواً / ترواً	۷۴
۵۵-۲- بررسی اختلاف در ترجمه نجزین / یجزین	۷۶
۵۶-۲- بررسی اختلاف در ترجمه فتنوا / فتنوا	۷۷
فصل سوم: نتیجه گیری	۷۹
پیوست ها	۸۱
جدول پیوست شماره ۱-۲: فهرست ترجمه های متاخر موافق با قرائت حفص از عاصم	۸۱
جدول پیوست شماره ۲-۲: فهرست ترجمه های کهن موافق قرائت حفص از عاصم	۸۵
جدول پیوست شماره ۳-۲: فهرست ترجمه های کهن مخالف قرائت حفص از عاصم	۸۸
جدول پیوست شماره ۴-۲: فهرست ترجمه های متاخر مخالف قرائت حفص از عاصم	۹۱
جدول پیوست شماره ۵-۲: طبقه بندی موارد ناهماهنگی ناشی از اختلاف قرائت ها	۹۳
فهرست آیات	۹۶
منابع و مآخذ	۱۰۱

فصل اول:

کلیات تحقیق

۱-۱- مقدمه

از جمله مسائلی که از سده نخست هجری توجه دانشمندان علم قرائت و تفسیر را به خود جلب نمود و موجب پیدایش آراء و نظریاتی گردید، پیدایش اختلاف قرائت در عرصه ی کتاب الهی بود. پدیده اختلاف قرائت به عنوان واقعیتهای انکارناپذیر قرنهای افکار دانشمندان علوم قرآنی و نیز قاریان را تحت تاثیر قرار داد و به نوبه خود آثار و مکاتبی در حوزه قرائت به وجود آورد که آثار آن تا عصر حاضر باقی است. پس از رحلت رسول خدا (ص)، با توجه به اهتمام مسلمانان نسبت به آموزش قرآن، به تدریج محافل و مدارس در حوزه قرائت قرآن در نقاط مختلف برپا گردید که در راس هر کدام، یکی از صحابه بنام پیامبر (ص) قرار گرفت. اما هم زمان با گسترده شدن دایره ی تعلیم و تعلم قرآن به تدریج اختلافاتی نیز در بین قاریان پدیدار شد و این اختلافات به نوبه خود موجب تحولاتی در زمینه بهسازی قرائت قرآن گردید که از جمله می توان به مسائلی چون: توحید مصاحف، اصلاح رسم الخط قرآن، شکل گیری قراآت سبع و ... اشاره کرد.

۱-۲- شرح کلید واژه ها

بعد از تحولاتی که در جهان اسلام رخ داد قرائت قرآن به یک رشته تخصصی تبدیل شد و عده ای شغل خود را قرائت قرآن قرار دادند، برای روشن شدن حدود و مسائل قرائت، دانشمندان این رشته در صدد برآمدند که از "قرائت" تعریف جامعی ارائه کنند، که در این جا به دو نمونه از این تعاریف اشاره می کنیم:

معنای قرائت: زرکشی می گوید: قرائت عبارت از اختلاف مربوط به الفاظ و عبارات وحی است که این اختلاف درباره حروف و کلمات قرآن و کیفیت آن ها از قبیل تخفیف و تشدید و امثال آن ها که از سوی قراء نقل شده است (زرکشی، ۱۴۱۶: ۱/۳۸).

ابن جزری در این باره می گوید: قراءات عبارت از علم به کیفیت اداء کلمات قرآن و اختلاف این کیفیت می باشد؛ اختلافی که به ناقل و راوی آن منسوب است (ابن جزری، ۱۳۵۰: ۳).

پس از دوره صحابه و عصر تابعین، گروهی خاص در فن قرائت و کارآیی در آن، از شهرت و معروفیت برخوردار شده و به عنوان افرادی متخصص و ماهر در امر قرائت شاخته شدند. از این میان هفت نفر سرآمد دیگران گشته و به "قراء سبعة" شهرت یافتند. اینان عبارتند از:

- ۱- ابن کثیر مالکی: از اهل مکه که روایانش قبل و بزّی می باشند.
- ۲- نافع مدنی: از اهل مدینه که روایانش قالون و ورش می باشند.
- ۳- عاصم کوفی: از کوفه که روایانش ابوبکر شعبه بن عیاش و حفص می باشند. و قرآنی که الآن در بین مردم دائر است مطابق قرائت عاصم است به روایت حفص.
- ۴- حمزه کوفی: از کوفه که روایانش خلف و خلاد هستند.
- ۵- کسائی کوفی: از مردم عراق که روایانش دوری و ابوالحارث هستند.
- ۶- ابو عمرو بن علاء بصری: از بصره که روایانش دوری و سوسی می باشند.
- ۷- ابن عامر: از اهل شام که روایانش هشام و ابن ذکوان هستند.

طبرسی در مورد انگیزه توافق و هماهنگی مردم درباره ی این قراء و پیروی از آنان، به دو علت اشاره می کند: "۱- این قاریان علاوه بر این که از علم افزونتری نسبت به قراء دیگر بهره مند بودند، عمده ی همت و فرصت خود را درباره ی قرائت مصروف داشته و بسیار در این امر سخت کوش بودند. ۲- قرائت این قراء هم لفظاً و هم سماعا از آغاز تا پایان قرآن کریم، به گونه ای مسند به دست آمده است. علاوه بر این که عملاً نسبت به وجوه قرآن به پرکاری شهره بوده و با این وجود عملاً در مقام اقرء سروکار داشتند" (طبرسی، ۱۴۰۸: ۱/۲۵). ابو محمد

مکی بن ابیطالب می گوید: "صحیح ترین قرائت ها از نظر سند، قرائت عاصم و نافع است" (سیوطی، ۱۳۷۰ش: ۱/۲۲۵). سند قرائت عاصم، عالی است و تنها با یک واسطه، به علی بن ابی طالب و از ایشان به رسول خدا (ص) منتهی می شود. در معرفه القراء آمده است: "روایت حفص از عاصم، همان قرائت عامه است که قرائت همه ی صحابه بوده و همواره در زمان پیامبر (ص) و پس از رحلت ایشان تا کنون به عنوان متن قرآن شناخته شده و قراءات مختلف با آن سنجیده شده اند" (ذهبی، ۱/۲۵۴). اختلاف قرائت از جمله مسائلی است که سبب اختلاف در ترجمه های قرآن کریم می شود. ترجمه قرآن عبارت است از: متنی به فارسی (یا هر زبان دیگر) از قرآن کریم است که تک تک جملات آن برگردان آیات قرآن باشد (کریمی نیا: ۱۳۷۶: ۷).

۱-۳- تبیین مساله پژوهشی

در ترجمه فارسی قرآن کریم مواردی مشاهده می شود که ترجمه کلمه یا ترکیب یا جمله با قرائت مشهور قرآن که به روایت حفص از عاصم است مطابقت ندارد و گاهی ترجمه بر اساس سایر روایات و قرائت های قرآنی انجام شده است.

مثلاً: تفاوت در قرائت "تعقلون" در آیه ی "وَمَا أَرْسَلْنَا مِنْ قَبْلِكَ إِلَّا رِجَالًا نُوحِيَ إِلَيْهِمْ مِنْ أَهْلِ الْقُرَىٰ أَفَلَمْ يَسِيرُوا فِي الْأَرْضِ فَيَنْظُرُوا كَيْفَ كَانَ عَاقِبَةُ الَّذِينَ مِنْ قَبْلِهِمْ وَلَدَارُ الْآخِرَةِ خَيْرٌ لِلَّذِينَ اتَّقَوْا أَفَلَا تَعْقِلُونَ" (یوسف، ۱۰۹) باعث اختلاف در ترجمه آن شده است.

در ترجمه المیزان در مورد این آیه آمده است:

پیش از تو نفرستاده ایم مگر مردانی از اهل دهکده ها را که به آنها وحی می کرده ایم چرا در این سرزمین نمی گردند تا بنگرند سرانجام کسانی که پیش از آنان بوده اند، چسان بوده است؟ و، سرای آخرت برای کسانی که پرهیزگاری کرده اند بهتر است، چرا تعقل نمی کنند؟ (موسوی همدانی ۱۳۷۴: ۱۱/۳۷۴)

الهی قمشه ای در این مورد چنین ترجمه کرده است:

و ما هیچ کس را پیش از تو به رسالت نفرستادیم جز آنکه رسولان همه (مانند تو) مردانی بودند از اهل شهرهای دنیا که به وحی ما مؤید شدند، (اینان که به انکار رسول به راه کفر و باطل می روند) آیا در روی زمین سیر نکرده اند تا عاقبت حال پیشینیانشان را (که چگونه هلاک شدند) بنگرند؟ و محققا سرای آخرت برای اهل تقوا (از حیات دنیا) بسیار نیکوتر است، آیا تعقل نمی کنید (الهی قمشه ای، ۱۳۸۰: ۲۴۸).

"ابن کثیر، حمزه و کسائی" از راویان قرائت که یعقلون خوانده اند، آن را فعل غائب در نظر گرفته اند. اما قاریان دیگر از جمله عاصم که تعقلون خوانده اند، آن را صیغه مخاطب در نظر گرفته اند. بنابراین موسوی در

ترجمه المیزان از قرائت این کثیر، حمزه و کسائی پیروی کرده و الهی قمشه ای از قرائت باقی قراء تبعیت نموده است.

برخی از مواردی که سبب اختلاف در ترجمه قرآن می شود، مجموعاً به ترتیب ذیل، دسته بندی می شود:

الف) اختلاف در وجوه تفسیری

ب) اختلاف قراآت

ج) اختلاف در صرف و نحو

د) غفلتهای مترجم در ترجمه

در این پژوهش، اختلاف ترجمه ها براساس اختلاف قراآت که طبق نظر استاد محترم راهنمای این رساله، از جزء ۱۰ تا ۱۴ و در حداقل ۱۰ ترجمه فارسی قرآن کریم می باشد، بررسی خواهد شد. در پایان این فصل شرحی مختصر از این کتب می آید.

۱-۴- اهداف تحقیق:

۱) بررسی نقش اختلاف قراآت در ترجمه های فارسی قرآن.

۲) یافتن وجوه اختلاف قراآت که در ترجمه های فارسی قرآن مؤثر است و طبقه بندی آن.

۱-۵- پرسش های تحقیق:

۱) آیا اختلاف قراآت بر ترجمه های فارسی قرآن اثر دارد؟

۲) وجوه اختلاف قراآت که در ترجمه های فارسی قرآن مؤثر است کدام اند؟

۱-۶- پیشینه تحقیق

۱- مقاله ی وظیفه مترجمان قرآن کریم در برابر اختلاف قراآت

این مقاله که توسط سید کاظم طباطبایی سال ۱۳۸۱ در مجله مقالات و بررسی ها، دفتر ۷۱، تابستان، صص ۳۵-۶۲، چاپ شده است به بررسی اختلاف قرائت و تاثیر آن در ترجمه قرآن پرداخته است. آقای طباطبایی ابتدا وجوه و اشکال قرائت ها نزد پیشینیان را ذکر کرده و برای هر مورد مثالی آورده است. پس از آن، وجوه و اقسام قرائت ها از منظر نگارنده به طور کلی ذکر شده و بعد به شرح و بسط اقسام قرائت ها و بررسی تعدادی از ترجمه های قرآن پرداخته است. اختلافات به طور کلی شامل اختلاف لغوی، صرفی و نحوی است و هر کدام شامل دو قسمت اند؛ قسمتی که معنا را دگرگون می سازد و قسمت دیگر که دگرگونی معنا در پی ندارد و برای هر مورد ترجمه هایی از آیات قرآن ذکر کرده است.

۲- نقد ناهماهنگی ترجمه های فارسی قرآن با توجه به اختلاف قرائات

این عنوان پایان نامه خانم فاطمه طایبی است که در سال ۱۳۸۸ به بررسی ۴۰ مورد از اختلاف قرائت که سبب اختلاف در ترجمه قرآن می شود، پرداخته است. ایشان ابتدا مورد اختلاف را ذکر کرده و پس از بیان آیه به بررسی ترجمه ها و سپس بررسی قرائی پرداخته است و نقدهایی بر بعضی از ترجمه ها وارد نموده است. در قسمت پیوست ها جداولی که طبقه بندی علل ناهماهنگی ناشی از اختلاف قرائات در ترجمه های فارسی و ترجمه های معاصر و غیر معاصر موافق و مخالف قرائت عاصم را آورده است. در واقع این پژوهش نیز در این جهت است و تفاوت در جزء هایی است که در این پایان نامه بررسی می شود.

۱-۷- روش تحقیق

روش تحقیق در این پایان نامه اسنادی کتابخانه ای است. ابتدا به بررسی جزء ۱۴-۱۰ از نظر قرائت های مختلف واژگان آن پرداختیم، واژگانی که اختلاف قرائت داشتند، مشخص کرده و ترجمه های آن ها را بررسی کردیم. حدود ۵۰ ترجمه فارسی قرآن بررسی شد، وجه ترجیحی در مورد ارائه ترجمه ها در پایان نامه وجود نداشت. ترجمه های ناهماهنگ را از نظر اختلاف قرائت مشخص و دسته بندی کردیم سپس اختلاف قرائت و توجیحات مفسران و کسانی که کتاب قرائی نوشته اند، آوردیم و در آخر به تطبیق ترجمه ها با قرائت ها پرداختیم.

۱-۸- معرفی ترجمه های دهگانه ای که در این رساله بیشتر مورد بررسی و ارجاع

قرار گرفتند:

۱-۸-۱- ترجمه تفسیر طبری (قرن سوم)

"جامع البیان عن تاویل آی القرآن" معروف به تفسیر طبری از تالیفات ابوجعفر محمد بن جریر بن یزید بن کثیر بن غالب طبری آملی (۲۲۴ یا ۲۲۵-۳۱۰ ق) است. از این تفسیر با عناوینی چون "تفسیر طبری"، "تفسیر محمد بن جریر"، "تفسیر ابن جریر" نیز یاد کرده اند. اما خود مؤلف در کتاب دیگرش به نام "تاریخ الامم و الملوک" (تاریخ طبری)، از این تفسیر با عنوان جامع البیان عن تاویل آی القرآن یاد کرده است. این تفسیر در نیمه دوم قرن چهارم به فارسی برگردانده شده است.

درباره این که چرا این تفسیر را ترجمه تفسیر طبری دانسته اند، آذرنوش علت را عدم توجه و دقت در تفاوت بار معنایی ترجمه و تفسیر، در سده های مختلف دانسته است. همو در این مورد می نویسد: "چنین به نظر می رسد که نویسندگان ایرانی سده چهارم هجری، خاصه در مشرق ایران، عموماً کلمه "ترجمه" و گاه "ترجمان"

را به معنایی که امروز می‌شناسیم به کار نمی‌بردند، بلکه بیشتر از "ترجمه" معنی شرح، تفسیر، بیان و شاید تلخیص و از "ترجمان" گاه معنی ترجمه، مترجم و گاه معنی مفسر، ناقل و حتی واسطه میان دو کس را اراده می‌کرده‌اند" (آذرنوش، ۱۳۷۵: ۱/۵۳). اما نکته مهم درباره این تفسیر این است که مترجمان هنگام نقل حکایات و روایات به فارسی، گاه ناگزیر شده‌اند که آیه یا آیاتی از قرآن را نیز ترجمه کنند، در این موارد، ترجمه بسیار شیوا، به دور از نحو عربی و حتی اندکی آزاد است. مقایسه این ترجمه و آنچه در آغاز تفسیرها آورده‌اند، احوال روانی مترجم را باز می‌نماید (همو، ۳۹-۱/۳۶).

۱-۸-۲- تاج التراجم فی تفسیر القرآن للاعاجم (قرن پنجم)

این ترجمه از "ابوالمظفر شاهفور" بن طاهر بن محمد از دانشمندان و ادیبان سده پنجم هجری است. نام کامل این کتاب "تاج التراجم فی تفسیر القرآن للاعاجم" است که مؤلف آن را در میان سال‌های ۴۵۱-۴۷۳ هجری در طوس نگاشته است. مصححان تاج التراجم، این اثر را نقطه عطفی در تاریخ ترجمه قرآن به فارسی دانسته‌اند و معتقدند که اسفرائینی نخستین مفسر و مترجمی است که بر شیوه ترجمه تحت اللفظی قرآن انتقاد کرده و ترجمه خود را توأم با دیدگاه‌های تفسیری نگاشته است به این ترتیب در میانه سده پنجم هجری فصل جدیدی در ترجمه قرآن گشوده است.

مترجم در این کتاب تلاش کرده تا با بیان شأن نزول آیات هر سوره، رابطه معنایی جمیع و یا اغلب آیه‌های سوره را آشکار نماید. او همچنین در ترجمه عبارات قرآنی، به آراء و اقوال مفسران و نیز گزینش لغات مفهوم و روشن، عنایت خاصی داشته است. در این تفسیر از واژه‌های عربی بسیاری استفاده شده است، ولی این واژه‌ها، لغاتی هستند که در فارسی جای داشته‌اند. در آن از لغات ناآشنا و نامأنوس کمتر استفاده شده، هر چند که برخلاف متن، مقدمه آن دارای نثر مسجع، همراه با تلمیح به آیات و احادیث و دعاهاست. (گیوه چی مفرد، ۱۳۷۵:

(۷۴)

۱-۸-۳- کشف الاسرار و عدّه الابرار (اوایل قرن ششم)

تفسیر کشف الاسرار و عدّه‌الابرار تالیف ابو الفضل رشید الدین میبیدی بر اساس تفسیرخواجه عبد الله انصاری منبعی غنی از تفسیر، تاویل، معارف اسلامی، شعر و ادب عربی و فارسی است. در بین ترجمه‌ها و تفسیرهای معتبر قرآن به زبان فارسی کشف الاسرار ارزشی والا و مقامی خاص دارد. ایشان در نوبت اول معنی تحت اللفظی آیه (و در عین حال سلیس و روان آن) را می‌آورد که در این قسمت لغات و ترکیبات بسیار جالب فارسی در مقابل کلمات عربی آمده است و شایسته تحقیق و تدقیق بسیار است.

میددی در ترجمه آیات کریمه، در بسیاری از موارد با انتخاب مناسب ترین کلمات فارسی در برابر کلمات عربی جانب ایجاز و اشاره به معنی را به خوبی رعایت کرده است و چه بسا در برابر هر کلمه عربی یک کلمه رسا و بجای فارسی قرار داده است و این حاکی از مهارت مؤلف در ترجمه و تسلط او بر زبان فارسی است (گروه علوم قرآنی مؤسسه امام خمینی (ره)، ۱۳۷۶: ۴۳).

۱-۸-۴-تفسیر روض الجنان (قرن ششم)

این اثر در واقع اولین ترجمه و تفسیر فارسی به مذاق شیعه امامیه به حساب می آید و در قرن ششم تالیف شده است، تفسیر روض الجنان است که بیشتر به تفسیر ابوالفتوح رازی شهرت دارد نام کامل مؤلف آن حسین بن علی بن محمد بن احمد خزاعی نیشابوری است که نسبش به نافع بن بدیل بن ورقاء خزاعی از اصحاب معروف پیامبر می رسد (مهیار، ۱۳۸۱: ۱۸). تفسیر ابوالفتوح در بیست جلد تالیف گردیده و اولین تفسیر فارسی زبان شیعه است. مؤلف در این تفسیر از تفسیر تیان و طبری بهره برده است. البته تفاوت های مهمی هم با تفسیر تیان دارد. در این تفسیر از مباحثی چون، استناد به روایات، شان نزول، حکایت، اشعار و... برای تبیین آیات بهره برده شده که در تیان یا به هیچوجه دیده نمی شود و یا کمتر دیده می شود (اسلامیه، ۸۵). در این اثر، پیش از تفسیر آیات ابتدا ترجمه ای تحت اللفظی و بدون توجه به تفسیر ارائه شده است.

۱-۸-۵-ترجمه دهلوی (قرن دوازدهم)

یکی از ترجمه های فارسی قرآن که از حدود دو قرن و نیم قبل بر جای مانده و در طول سال های گذشته به ویژه در هند و پاکستان به طور گسترده ای انتشار یافته، ترجمه شاه ولی الله محدث دهلوی است.

قطب الدین احمد، ابن عبدالرحیم معروف به شاه ولی الله دهلوی (۱۱۷۶-۱۱۱۴ق) از پرآوازه ترین شخصیت های فکری و فرهنگی قرن دوازدهم در شبه قاره هند بود. نوشته های قرآنی دهلوی عبارت اند از فتح الخیر فی اصول التفسیر و فوز الکبیر فی اصول التفسیر که کتاب اخیر در اصل به فارسی بوده و بعداً به عربی ترجمه شده و هم اکنون بیشتر ترجمه ی عربی آن مورد عنایت قرآن پژوهان است. ترجمه ی وی نیز از قرآن کریم با مخالفت های جدی بسیاری از دگراندیشان آن دیار روبه رو شد، اما وی ارتباط عامه ی مردم غیر آشنا با زبان عربی را با قرآن کریم واجبی گریز ناپذیر تلقی می کرد، و برای تحقق این هدف قرآن را به فارسی ترجمه کرد. عمده ترین ویژگی این ترجمه، شیوایی نثر است، اگر چه بتوان آن را ترجمه ای تحت اللفظی تلقی کرد، نیز به انصاف می توان گفت در میان ترجمه های تحت اللفظی منحصر به فرد است. مهم ترین ویژگی ترجمه ی محدث دهلوی، دقت نظر نسبت به ساختار نحوی عبارات قرآن کریم است (انصاری، ۱۳۷۵: ۱۰۹-۱۰۶).

۱-۸-۶- تفسیر عاملی (۱۲۸۰ش)

ابراهیم عاملی صاحب تفسیر عاملی است. وی در سال ۱۲۸۰ شمسی در شهر مشهد مقدس در خاندان علم و تقوی دیده به جهان گشود. پدرش مرحوم شیخ «عبدالحسین عاملی»، از علمای شهر مشهد بود. نسبش به شیخ حر عاملی (۱۱۰۴ ق) که از بزرگ ترین علمای متبحر در علم حدیث در قرون اخیر و صاحب کتاب معروف «وسائل الشیعه» می رسد. تفسیر عاملی، تفسیری است کامل و به زبان فارسی که در ۸ مجلد به نگارش درآمده و شامل مباحث گوناگونی است از قبیل لغت شناسی، شأن نزول آیات، ترجمه، ذکر اقوال مفسرین و توضیح نکات تربیتی و اجتماعی. مفسر گرامی، اساس کار خود را در لغت، به توضیح و تفسیر و تبیین لغات مشکل و دیریاب گذاشته و پس از نقل آیات، بلافاصله این لغات را توضیح می دهد، ریشه یابی می کند، اعراب و حرکت آن را روشن می نماید. پس از ذکر واژه ها، جهت نزول و رابطه تاریخی و فرهنگی، اسباب و موقعیت نزول آیه را شرح می دهد. از قسمت های مهم و قابل توجه تفسیر، ترجمه آیات به فارسی روان، ساده و مطابق با ترتیب کلمات قرآنی است.

۱-۸-۷- ترجمه بروجردی (۱۳۱۷ش)

تفسیر جامع اثر سید ابراهیم بروجردی، تفسیری به زبان فارسی و در هفت جلد است. این اثر از تفاسیر روایی معاصر است که از زاویه حدیث به تفسیر نگریسته است و همواره معانی آیات را با جستجو در روایات دنبال کرده است. وی بخشی از تفسیر خود را به ترجمه آیات اختصاص داده است. این بخش قسمت بالای هر صفحه را تشکیل می دهد و به طور مجزا ارائه شده است. ترجمه بروجردی از قرآن ترجمه ای بسیار روان و گویاست که به روش محتوا به محتوا و با رعایت ساختار زبان فارسی صورت گرفته است. با آنکه مترجم در تفسیر خود روایات تفسیری را به طور کامل دخالت داده و سعی می کند تا آنجا که ممکن است آیات را به شأن و مقام ائمه (ع) مربوط کند اما در ترجمه خود حتی در آیاتی مانند اکمال دین، تطهیر و ولایت تنها به ترجمه آیات پرداخته و دیدگاه های تفسیری خود را تأثیر نداده است. این تفسیر و ترجمه نخستین بار در سالهای ۱۳۱۷ - ۱۳۲۴ ش توسط کتابخانه صدر تهران چاپ شده است و از این جهت ترجمه تفسیر جامع را باید در شمار نخستین ترجمه های معنایی معاصر از قرآن نام برد که بر ترجمه الهی قمشه ای نیز مقدم است. (گیوه چی مفرد، ۱۳۷۵: ۷۵)

۱-۸-۸- ترجمه حلبی (۱۳۲۳ش)

تازه ترین ترجمه فارسی قرآن به قلم دکتر علی اصغر حلبی (متولد ۱۳۲۳)، مدرس فلسفه و کلام اسلامی در دانشگاه آزاد، از سوی انتشارات اساطیر در تهران انتشار یافته است. از جمله فعالیت های دکتر حلبی ترجمه متون می باشد که در این زمینه می توان به ترجمه تفسیر کبیر فخر رازی اشاره نمود. وی در ادامه فعالیت های خود تصمیم

به ترجمه قرآن مجید به زبان فارسی می‌گیرد و مدتی از فعالیتهای خود را در این زمینه متمرکز می‌نماید تا اینکه موفق می‌شود ترجمه قرآن را به پایان برساند. وی با توجه به قواعد ترجمه و ادبیات عرب و نیز از آنجا که متون عربی را به فارسی ترجمه نموده و آشنایی نسبی که از لغات عربی داشته است توانسته ترجمه‌ایی ارائه نماید که اشکالات کمتری داشته باشد و از طرف دیگر با استفاده از جملات سلیس و روان، به ترجمه خود سلاست و روانی مورد نیاز را ببخشد تا مورد استفاده عموم قرار گیرد.

۱-۸-۹- ترجمه بیان السعادة فی مقامات العبادة (۱۳۷۷ش)

بیان السعادة تفسیر عرفانی و شیعی قرآن به عربی، تألیف حاج ملاسلطان محمد گنابادی (۱۲۵۱-۱۳۲۷)، ملقب به سلطان علیشاه است. بیان السعادة علاوه بر جنبه های عرفانی، جنبه های روایی، فقهی، فلسفی، کلامی و ادبی نیز دارد. از جنبه نقلی و روایی و بحث درباره شأن نزول آیات، مباحث مستوفایی دارد و عمده اقوال و مطالب منقول در آن مستند به احادیث و اخبار مروی از پیامبر اکرم صلی الله علیه وآله وسلم و ائمه اطهار علیهم السلام است. در نقل احادیث، از تفسیر صافی فیض کاشانی و تفسیر برهان سید هاشم بحرانی، استفاده کرده است (سمیع، ۱۳۷۰: ۱۳۵). محمدرضا خانی و حشمت الله ریاضی، ترجمه ای با نام ترجمه تفسیر بیان السعادة (تهران ۱۳۷۷ ش)، انجام داده اند.

۱-۸-۱۰- ترجمه تفسیر جوامع الجامع (۱۳۷۷ش)

نامش، فضل و نام پدرش، حسن می‌باشد، کنیه او ابو علی و لقبش را امین الدین یا امین الاسلام گفته‌اند. شهرتش، طبرسی است که طبرس همان تفرش از مضافات اراک می‌باشد

طبرسی گرچه گاهی در تفسیر «جوامع الجامع» از تفسیر «مجمع البیان» و یا شاید از دیگر دانشمندان سخنانی نقل می‌کند، (به عنوان نمونه صفحه ۱۷ ج ۱ می‌فرماید: و ما اوردناه فی مجمع البیان من کلام ابی علی الفارسی رحمه الله) ولی می‌توان گفت که بیشتر بلکه نزدیک به همه مطالب آن از تفسیر کشاف اقتباس شده است (نرم افزار جامع التفاسیر نور، تفسیر جوامع الجامع). او حتی در مواردی که زمخشری از تفسیر آیه سکوت کرده (مانند ذیل آیه ۴۹ و ۱۲۲ و ۱۲۳ سوره بقره)، و یا قراءت غیر عاصم را اصل قرار داده (مانند ترجیح «تفدوهم» بر «تفادوهم» در آیه ۸۵ از سوره بقره ج ۱ ص ۶۰)، و یا عبارت آیه را بنحوی تغییر داده (مانند «یتفکرون» به جای «تتفکرون» در صفحه ۱۱ س ۱۳ ج ۱، و مانند «جعلناکم ازواجاً» به جای (و خلقناکم ازواجاً) در صفحه ۳۶۶ س ۱ ج ۱، و «ما تدعون من دونه من شیء» در صفحه ۴۴۶ س ۱۳)، و مانند این امور، از تفسیر کشاف تبعیت نموده است.